

SANDĖRIS DĖL PRISIPAŽINIMO KALTU ARBA TIESIOG KALTINAMOJO PRISIPAŽINIMAS – GALIMYBĖ SUPAPRASTINTI BAUDŽIAMĄJĮ PROCESĄ

Doktorantas Ramūnas Jurgaitis

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas rjurgaitis@yahoo.com

Pateikta 2002 m. kovo 19 d.

Parengta spausdinti 2002 m. spalio 15 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedros vedėjas
dr. Alvydas Barkauskas ir Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso
katedros vedėjas docentas dr. Gintaras Goda*

S a n t r a u k a

Šiame straipsnyje nagrinėjamas Lietuvos, kaip ir daugelio kitų kontinentinės teisės valstybių, baudžiamajam procesui išpažintų svertimas sandėrio dėl prisipažinimo kaltu, dar kartais vadinamo derybų dėl kaltės (angl. *plea bargaining*), institutas¹ ir vienas iš jo pagrindinių elementų – kaltinamojo prisipažinimas. Be jokios abejonės, vienas iš mūsų proceso principų yra nešališkas ir išsamus² baudžiamosios bylos aplinkybių ištyrimo principas, kuris įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūnus ir teisimą, nepaisant kaltinamojo prisipažinimo padarius nusikaltimą, rinkti ir tirti kitus įrodymus siekiant nustatyti objektyvią tiesą. Bendrosios teisės tradicijomis paremtame rungtyniškame procese, atvirksčiai, teisės saugos institucijoms keliami pragmatiškesni tikslai. Derybomis pasiekus kaltinamojo prisipažinimą dėl vieno arba kito nusikaltimo ar jo epizodo, tyrimas iš esmės baigiamas, o teisminis nagrinėjimas nevykdomas apskritai, todėl valstybė sutaupo milžiniškus pinigus ir teisės saugos pareigūnų laiką. Suprasdamas šių dviejų baudžiamojo proceso modelių skirtingumą straipsnio autorius nebando laužyti Lietuvoje galiojančios baudžiamojo proceso principų sistemos ir akiai siūlyti vykdyti baudžiamąjį procesą laikantis tik ekonomiškumo bei pragmatiškumo. Siekiama tik parodyti, kad ir mūsų baudžiamuosiuose bei baudžiamojo proceso įstatymuose galima rasti vienokių ar kitokių anglosaksų derybų dėl kaltės instituto požymių. O tai, kad šiuo institutu domisi ir kitos Europos valstybės, tokios kaip Italija, kaimyninė Estija bei Rusija ir netgi Europoje dažnai tinkamo baudžiamojo proceso pavyzdžiu laikoma Vokietija, leidžia autoriui daryti tam tikras išvadas dėl Lietuvos baudžiamojo proceso tobulinimo ir pateikti šią temą diskutuoti plačiau.

Sandėris dėl prisipažinimo kaltu bendrosios teisės šalių baudžiamajame procese

Sandėrio dėl prisipažinimo kaltu atsiradimas siejamas su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Kaip teigia šios srities tyrinėtojai, aptariamas baudžiamojo proceso institutas buvo legalizuotas dar XIX a. viduryje kaip bandymas sureguliuoti tiesiog rutina virtusią „nematomos teisingumo sistemos“ derybinę praktiką [1]. Taigi šis institutas gyvuoja jau daugiau nei 150 metų. Per visą tą laiką jis sėkmingai buvo taikomas praktinėje baudžiamųjų bylų tyrimo veikloje, nors teorijoje retkarčiais vis buvo keliamas klausimas dėl jo atitikties rungtyniško

¹ Šios sąvokos toliau tekste bus vartojamos kaip sinonimai.

² Iki 2001 m. spalio 15 d., kai įsigaliojo 2001 m. rugsėjo 11 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. IX–500, – visapusiškas, pilnutinis ir objektyvus.

proceso principams, tinkamumo ir netgi būtinumo. Vienas didžiausių – išlikimo išbandymų šiam institutui Amerikos baudžiamajame procese teko dar 1973 m., kai prestižinė Nacionalinė kriminalinės justicijos standartų ir uždavinių patariamoji komisija pasiūlė jį panaikinti iki 1978 m. [2, p. ix]. Tačiau užuot įvertinus teismams galimus iškiliančius sunkumus susidorojant su padidėjusiais darbo krūviais laimėjo praktinio teisingumo administravimo argumentas. Ir šiuo metu vyrauja nuostata, kad bendrosios teisės valstybėse sandėris dėl prisipažinimo kaltu yra vienas iš esminių rungtyniško baudžiamąjo proceso bruožų, daugumos akademikų pripažįstamas pagrindiniu, palyginti su teisminiu nagrinėjimu [3, p. 896].

Sandėrio dėl prisipažinimo kaltu paskirtis bet kurioje bendrosios teisės valstybėje yra baudžiamąjo proceso supaprastinimas, kurio esmė, išskyrus tam tikras išimtis, yra kaltinamojo kaltės klausimo išsprendimas be sudėtingo ir brangaus teisminio nagrinėjimo. Už savanorišką kaltinamojo prisipažinimą kaltu dėl vienokio ar kitokio padaryto nusikaltimo kaltinimą palaikantys subjektai įsipareigoja taikyti tam tikras nuolaidas vykdydami baudžiamąjį persekiojimą kaltinamojo atžvilgiu. Šiuo klausimu skirtingų valstybių prokurorų įgaliojimai nėra vienodi. Štai Amerikoje prokuroras turi teisę kaltinamajam už jo prisipažinimą siūlyti mažesnę bausmę ir netgi tiesiogiai daryti įtaką teisėjui, skiriančiam galutinę bausmę. Anglijos ir Velso prokuroras dėl tam tikrų aplinkybių neturi tokių plačių įgaliojimų kaip jų kolega Amerikoje [4]. Lengvindamas kaltinamojo padėtį, jis už nuoširdų prisipažinimą sunkesnę kaltinimą gali pakeisti lengvesniu, sumažinti kaltinimų skaičių, traktuoti kai kuriuos fakto klausimus kaltinamojo naudai ir taip tik netiesiogiai paveikti teisėją, priimančią galutinį nuosprendį. Tačiau praktiškai sandėrio dėl kaltės pripažinimo procesas visur yra taikomas labai plačiai, netgi sunkių nusikaltimų atvejais, kur baudžiamosios bylos nagrinėjamos aukštesnės instancijos teismuose.

Taigi kaip suprantamas sandėris dėl prisipažinimo kaltu ir kokios gali būti jo rūšys? „*Plea bargaining*“ iš anglų kalbos verčiamas „kaip valstybinio kaltintojo ir gynėjo derybos kaltinimo formuluotei suderinti“ [5, p. 140]. Šis sąvokos apibūdinimas nėra išsamus, nes lieka neaiškus paties kaltinamojo vaidmuo. Todėl labiau vertėtų pasiremti mokslinėje teisinėje literatūroje siūlomu apibrėžimu. Būtent: sandėris dėl prisipažinimo kaltu – tai susitarimas, pagal kurį kaltinimo ir gynybos pusės susitaria dėl bylos išsprendimo, įskaitant ir kaltinimo punktus, dėl kurių kaltinamasis prisipažįsta kaltu [6, p. 169]. Galima rasti ir kitų panašių apibrėžimų. Pažymėtina, kad dažnai pabrėžiamas kaltinamojo prisipažinimas kaltu, kuriuo remiantis kaltinamasis atsisako teisminio nagrinėjimo dalyvaujant prisiekusiesiems bei kitų svarbių teisių [1]. Kalbant apie sandėrio dėl prisipažinimo kaltu rūšis reikia turėti omeny, kad skirtingose bendrosios teisės valstybėse, atsižvelgiant į galiojančius baudžiamąjo proceso įstatymus ir vykdomą baudžiamąjo proceso administravimo politiką, jos yra nevienodos. Amerikos teisinėje literatūroje pabrėžiamos prokuroro daromos nuolaidos už kaltinamojo prisipažinimą kaltu. Pagal šių nuolaidų pobūdį derybas dėl kaltės pripažinimo yra siūloma skirstyti į keturias grupes:

1. dėl bausmės sumažinimo;
2. dėl alternatyvių bausmių arba kaltinimų;
3. dėl kaltinimų sumažinimo;
4. dėl kaltinimų nutraukimo [3, p. 896].

Anglijoje ir Velse labiau pabrėžiamos ne pačios nuolaidos, o derybų objektas, nors taip pat pripažįstama, kad vienas pagrindinių akstinių kaltinamajam prisipažinti kaltu yra tikėjimasis švelnesnės bausmės. Taigi išskiriamos tokios sandėrio dėl prisipažinimo kaltu rūšys:

1. dėl kaltinimo;
2. dėl fakto klausimų;
3. dėl bausmės [7, p. 268].

Panašūs derybų dėl prisipažinimo kaltu būdai yra ir kitose rungtyniško proceso valstybėse [8, p. 260]. Nesigilinant į jų panašumus ir trūkumus pažymėtina, kad kaltinimo ir gynybos pusės, remdamosi turimais įrodymais, kaltinimo teisme perspektyva ir paties kaltinamojo pozicija, praktinėje veikloje pasirenka vieną ar kitą abiem pusėms priimtinausią derėjimosi dėl bylos baigties būdą ir taip išvengia pareigos dalyvauti sudėtingame ir varginančiame įrodinėjimo procese, vykstančiame teisminio nagrinėjimo metu.

Dėl paties kaltinamojo prisipažinimo kaltu derybų sąlygomis teisinėje literatūroje yra pateikiama įvairių ir netgi visiškai prieštaringų nuomonių. Štai „*plea bargaining*“ JAV yra kritikuojamas, nes teigiama, kad taip kaltinamasis pats save kaltina, atsisako nuo konstitucinių garantijų – prisiekusiųjų teismo ir kryžminės apklausos” [9, p. 79]. Tačiau Anglijoje ir Velse dauguma žmonių mano, kad atitinkamos nuolaidos už prisipažinimą kaltu yra kaltinamojo teisė ar netgi būtinybė, kurios gali egzistuoti be didelių problemų [7, p. 295]. Kad ir kaip ten būtų, mums įdomesnis mokslininkų procesualistų požiūris į šią problemą. Lyginamosios teisėtyros požiūriu ypač įdomi ir prasminga yra Anglijos ir Velso bei kitų valstybių baudžiamąjo proceso tyrinėtojo prof. A. Ashworth'o nuomonė. Jis kritiškai vertina Anglijos ir Velso baudžiamajame procese egzistuojantį sandėrį dėl prisipažinimo kaltu ir savo argumentus grindžia išsamia šio instituto atitikties Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos standartams analize. Šiuos aspektus kitame skyriuje panagrinėsime nuodugniau, kartu palyginsime požiūrį į sandėrio dėl prisipažinimo kaltu ir jo taikymo galimybes kontinentinės teisės tradicijos valstybių baudžiamajame procese.

Sandėrio dėl prisipažinimo kaltu kritika ir šio instituto taikymo kontinentinės teisės valstybių baudžiamajame procese aspektai

Tarp mokslininkų vis dar yra priimtina kalbėti apie dvi pagrindines savo kilme ir esme itin priešingas kontinentinės ir bendrosios teisės sistemas, taip pat ir apie skirtingus įvairiose valstybėse egzistuojančius baudžiamąjo proceso modelius. Tačiau XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais ir šiuo metu Europos valstybėms reformuojant baudžiamąjį procesą ieškoma optimalių variantų, domimasi užsienio šalių patirtimi. Todėl kartais keliamas intriguojantis klausimas, ar neatsitiks taip, kad valstybėms inkorporuojant vis daugiau viena kitos skirtingų teisinių institutų ir normų anksčiau minėtos sistemos taip suartės, kad jų skirstymas nebebus toks svarbus? Yra nuomonių, kad visiškas suartėjimas, ypač kriminalinės justicijos srityje, neįmanomas, nes kiekviena teisės sistema yra pagrįsta skirtingų tradicijų nesuderinamomis normomis ir socialinėmis vertybėmis [10, p. 40]. Tačiau Europos Sąjungos teisė ir ypač Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatos bei jų taikymo praktika vis dėlto yra tvirtas pagrindas formuoti naujam Europos baudžiamąjo proceso modeliui [11, p. 196].

Tačiau Europoje domimasi ir kitų – ne Europos valstybių – baudžiamuoju procesu. Štai, pavyzdžiui, Italija, iš esmės 1989 m. reformavusi savo baudžiamąjį procesą, perėmė labai daug Amerikoje egzistuojančio rungtyniško baudžiamąjo proceso bruožų. Nustatant tam tikrą specifiką buvo inkorporuotos ir normos, reglamentuojančios sandėrį dėl prisipažinimo kaltu [12, p. 112]. Naujasis Lietuvos baudžiamąjo proceso kodeksas (toliau – BPK) nustato net dvi su aptariamu institutu susijusias formas [1; 9, p. 71], tačiau, priešingai nei Amerikoje, kaltinamojo prisipažinimas nėra būtinas šio proceso elementas. Svarbiausia yra kaltinamojo teisė prašyti procesą užbaigti be teismo nagrinėjimo. Šią teisę įgyvendinęs, teismas gali sumažinti maksimalią sankcijoje nustatytą bausmę vienu trečdaliu. Įdomu, kad ir kaimyninė Estija, sekdamą Italijos pavyzdžiu, yra parengusi visiškai priešingos vis dar galiojančiam Kodeksui koncepcijos naują BPK projektą, nustatantį labai panašias Italijos BPK supaprastintas procesines formas. Netgi panagrinėjus naujojo Rusijos BPK 40 skirsnio „Ypatinga teismo sprendimo priėmimo tvarka, kai kaltinamasis sutinka su jam pareikštu kaltinimu“ nuostatas galima surasti atitinkamų aptariamo instituto bruožų [13].

Tačiau Vokietijoje, turinčioje senas kontinentinės teisės baudžiamąjo proceso tradicijas, šiam institutui buvo smarkiai pasipriešinta. Kita vertus, kai kurie autoriai, nors ir atsargiai vertina sandėrį dėl prisipažinimo kaltu Vokietijos baudžiamajame procese, iš esmės neatmeta teorinių šio instituto pritaikymo jame galimybių [12, p. 112–122].

Įdomu, kad pačioje Anglijoje ir Velse, kur egzistuoja tikrasis sandėris dėl prisipažinimo kaltu, atvirėščiai, kai kurie autoriai jį griežtai kritikuoja ir netgi siūlo atsakingai apsvaistyti jo

taikymo tam tikrais atvejais (pvz., nusikaltimų, kuriems turi būti surašomas kaltinamasis aktas¹) būtinybę ir netaikyti nuolaidų dėl bausmės [7, p. 294].

Taigi akivaizdu, kad kontinentinės teisės Europos valstybėse ieškoma optimalaus varianto, kaip įdiegti naudingas ir bendrai sistemai neprieštaraujančias sandėrio dėl prisipažinimo kaltu nuostatas, o bendrosios teisės gimtiniėje Anglijoje ir Velse, vadovaujantis 1998 m. įstatymu į Anglijos teisę inkorporuotos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pagrindiniais principais, bandoma atsisakyti pernelyg pragmatiško „*plea bargaining*“. Šis institutas plačiai ir visiškai pagrįstai kritikuojamas. Anot A. Ashworth'o, jis prieštarauja tokiems principams kaip nekaltumo prezumpcija, lygybė prieš įstatymą ir pagrindinėms kaltinamojo teisėms, tokioms kaip teisė neduoti parodymų prieš save ir teisė į viešą bei sąžiningą teisminį nagrinėjimą [7, p. 286–292]. Abejonių, kad tipiškos derybos dėl kaltės pripažinimo nesuderinamos ir su pagrindiniais Vokietijos baudžiamojo proceso principais, pareiškė ir B. Schünemannas [14, p. 113]. Tačiau, nors ir sutikdama su šiuo tėvynainio požiūriu, Sarbriukeno universiteto prof. H. Jung teigia, jog būtų veidmainiška apsimesti, kad inkvizicinio tipo baudžiamuosiuose procesuose niekada nebuvo vienokių ar kitokių derybų dėl kaltės formų. Anot profesorės, formalizuotas arba neformaluotas sandėris dėl kaltės pripažinimo, kaip ir kitos „bendradarbiavimo“ formos, natūraliai formuojasi praktinėje procesinėje veikloje [12, p. 114]. Pabrėždama, kad atsiranda vis naujesnių nusikaltimų kontrolės formų ir diskusijų dėl teisinės valstybės ir žmogaus teisių garantijų, kurioms užtikrinti ir egzistuoja baudžiamasis procesas, H. Jung pateikia ir visiškai pagrįstus argumentus prieš „derybinį teisingumą“. Tačiau ji vis dėlto daro išvadą, kad nepaisant jų nė viena egzistuojanti proceso koncepcija nėra „šventa“, todėl ir nebūtinai turi amžinai vyrauti. Visos naujovės, kurių pagrindu vyksta baudžiamojo proceso reformos, dažniausiai kyla iš visuomenės persiorientavimo tam tikrų vertybių atžvilgiu. Be abejo, jos turi atitikti visos sistemos baudžiamajam procesui keliamus reikalavimus, kuriuos galima išvesti iš šiandienės žmogaus teisių apsaugos perspektyvos. H. Jung taip pat teigia, kad legalizavimas, neįtraukiantis visų praktikoje egzistuojančių derybų formų ir tipų, yra nepriimtinas. Kita vertus, „kosmetinių“ pakeitimų šiuo atveju neužtenka. Bet kuri rekomendacija turės būti paremta moraliniais pagrindais, kurie įteisintų „*plea bargaining*“ praktiką [15, p. 119–140]. Šis institutas mums primena tai, kad egzistuojančios baudžiamojo proceso koncepcijos nėra vienodos ir kad kai kurie uždaviniai bei vertybės tarpusavyje konkuruoja nesant nustatytų aiškių prioritetų. Žinoma, vienas pagrindinių baudžiamojo proceso uždavinių yra tiesos nustatymas. Tačiau kartu su juo egzistuoja ir „taikos atkūrimo“ funkcija [16, p. 1205]. Todėl kalbėti apie konsensuą baudžiamajame procese ne tik leistina, bet ir turėtų būtų laikoma, kad tam tikri derybų elementai negali būti atmesti kaip prieštaraujantys baudžiamojo proceso tikslams. Toliau H. Jung atkreipia dėmesį į sandėrio dėl prisipažinimo kaltu instituto trūkumus ir nubrėžia gaires, kaip jie turėtų būti šalinami. Ji nurodo viešumo ir skaidrumo principą, lygiateisiškumą (susijusį ir su bendromis teisingumo, su bausmės individualizavimo problemomis) skiriant bausmę, savanoriškumo ir prievartos nebuvimo prisipažįstant kaltu užtikrinimą (tai turėtų būti patvirtinta teisėjo akivaizdoje), privalomą gynėjo dalyvavimą (ypač sudėtingose derybose) sustiprinant nekaltumo prezumpcijos laikymąsi, derybų visiems kaltinamiesiems prieinumą, nukentėjusiojo šiame procese dalyvavimą, derybinių susitarimų, išskyrus tam tikras išimtis, abipusį laikymąsi ir teisėjo dalyvavimo kontroliuojant derybų dėl kaltės proceso ypatumus. Iš viso to daroma išvada, kad norint įdiegti aptariamo instituto pranašumus reikalinga nauja procesinių taisyklių sistema, kurioje būtų suderinti tokie pagrindiniai sąžiningo proceso principai kaip skaidrumas, lygybė bei teisėtumas su derybų pranašumais, tokiais kaip pastangos bendradarbiauti (*R. J.* pastaba – tarp kaltinamojo ir teisėsaugos institucijų), greitesnis procesas ir baudžiamumo sumažinimas [12, p. 121].

Kaip matyti, Vokietijoje gana daug diskutuojama dėl galimybių pagreitinti baudžiamąjį procesą teoriškai modeliuojant „*plea bargaining*“ instituto elementų inkorporavimą į Vokietijos BPK. Kad šis institutas, be minėtų Italijos ir Estijos institutų, imamas taikyti kontinentinės

¹ Anglijoje ir Velse nusižengimai yra skirstomi į tris grupes: 1) vadinamieji sumariniai nusižengimai, kai vietoj kaltinamojo akto pateikiama tik trumpa informacija, 2) nusižengimai, kuriems būtinas kaltinamasis aktas ir 3) nusižengimai, kai atsižvelgiant į kaltinamojo valią procesas vyksta pagal informaciją arba pagal kaltinamąjį aktą.

teisės tradicijos baudžiamajame procese, rodo ir naujasis Rusijos Federacijos BPK [13]. Jis iš esmės skiriasi nuo prieš tai galiojusio BPK. Be kai kurių principinių skirtumų [17], jame yra naujas skyrius, nustatantis ypatingą teismo sprendimo priėmimo, kai kaltinamasis sutinka su jam pareikštu kaltinimu, tvarką. Išnagrinėjus šio skyriaus 314–317 straipsnius galima išskirti tokius esminius dalykus. Kaltinamasis turi teisę, jei valstybinis arba privatus kaltintojas ir nukentėjęs sutinka, pareikšti, jog sutinka su jam pareikštu kaltinimu, ir prašyti teismą priimti nuosprendį be teismo nagrinėjimo. Ši tvarka gali būti taikoma tik tiems nusikaltimams, už kuriuos Baudžiamasis kodeksas (toliau – BK) nustato ne didesnę kaip 5 metų laisvės atėmimo bausmę. Teismas gali tenkinti tokį kaltinamojo prašymą, jeigu įsitikina, kad kaltinamasis supranta savo pareikšto prašymo esmę bei padarinius ir kad tai buvo padaryta savanoriškai, prieš tai pasikonsultavus su gynėju. Jeigu teisėjas padaro išvadą, kad kaltinimas, dėl kurio prisipažįsta kaltinamasis, yra pagrįstas baudžiamajame byloje surinktais įrodymais, tai jis priima apkaltinamąjį nuosprendį ir paskiria teismajam bausmę, kuri negali viršyti dviejų trečiųjų maksimalaus termino arba dydžio griežčiausios bausmės, nustatytos už padarytą nusikaltimą. Sutikdamas dėl nuosprendžio be teismo nagrinėjimo priėmimo tvarkos, nuteistasis praranda teisę apskųsti nuosprendį apeliacine ir kasacine tvarka¹ remdamasis tuo, jog nuosprendyje išdėstytos išvados neatitinka faktinių bylos aplinkybių, nustatytų pirmos ir apeliacinės instancijos teisme. Taigi iš pateiktų nuostatų galima atpažinti ir išskirti tris esminius sandėrio dėl prisipažinimo kaltu elementus: prisipažinimą kaltu, teisės į teisminį nagrinėjimą atsisakymą ir bausmės nuolaidą. Tačiau pagrindinis yra parengtinio tyrimo skirtumas, nes BPK apie jokią kaltinimo ir gynybos pusių derybas arba susitarimus šioje stadijoje nekalbama. Vietoj jų atliekamas visapusiškas ir objektyvus baudžiamosios bylos aplinkybių tyrimas. Beje, įdomu yra tai, kad svarstant šio BPK projektą Valstybės Dūmoje didelio pasipriešinimo šiam iš esmės naujam institutui nebuvo. Svarstyta tik nusikaltimų, kurių atžvilgiu taikytina ši tvarka, sąrašas.

Prisipažinimas kaltu Lietuvos baudžiamajame procese – dabartinė padėtis ir perspektyva

Šiuo metu galiojantis Lietuvos Respublikos BPK nenustato jokių kitų galimybių ištirti nusikaltimus kitaip nei atliekant parengtinį tardymą arba vadinamąją suminę kvotą ir nubausti kaltus asmenis perduodant baudžiamąsias bylas nagrinėti teismui ir nuosprendžiui priimti. Kaltinamojo prisipažinimas nusikaltimo padarymu nėra pagrindas parengtinio tyrimo pareigūnams atsisakyti išsamaus ir nešališko bylos aplinkybių ištyrimo. Jei kaltinamasis aktyviai padeda išaiškinti nusikaltimą, tai jis gali tikėtis, kad prokuroras, vadovaudamasis BPK 168¹ straipsniu, motyvuotu nutarimu kreipsis į teismą dėl švelnesnės bausmės skyrimo laikantis Lietuvos Respublikos BK 41¹ straipsnio reikalavimų. Tačiau pagal BK 15¹ ir BPK 9² straipsnius nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti atleidžiamas asmuo, kuris, būdamas organizuotos grupės narys, dalyvavo šios grupės daromuose nusikaltimuose, jei jis prisipažino dalyvavęs tokioje nusikalstamoje veikloje ir suteikė teisėsaugos institucijoms vertingos informacijos, kuria remiantis buvo užkirstas kelias organizuotos grupės veiklai arba jos nariai buvo patraukti baudžiamajon atsakomybėn. Be to, asmens atvykimas ir prisipažinimas padarius nusikaltimą, nurodytą BPK 440 straipsnyje, yra svarbus tuo, kad toks nusikaltimas bus tiriamas sumarinio proceso tvarka, t. y. atliekama tik kvota, kuri pagal BPK 448 straipsnio pirmą dalį turi būti baigta per 7 dienas nuo bylos iškėlimo. Pagal BPK 456 straipsnio pirmą dalį atidavimo teismui klausimas turi būti išspręstas tą pačią dieną, kai prokuroras atvyko su pareiškimu į apylinkės teismą, o pagal to paties straipsnio antrą dalį byla turi būti pradėdama nagrinėti teismajame posėdyje bylos atidavimo teismui dieną, išskyrus 451² straipsnyje numatytus atvejus. Pats teisminis nagrinėjimas tiek sumariniame procese, tiek ir baudžiamajame procese pagal bendras BPK taisykles iki 2001 m. rugsėjo 11 d. Lietuvos Respublikos baudžiamajame proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo Nr. IX–500 [18]

¹ Ši tvarka pagal Rusijos Federacijos BPK 354 straipsnį taikoma tik dėl neįsisteisėjusių teismo nuosprendžių ir nutarčių.

buvo vykdomas be jokių išimčių bendra tvarka, nepaisant kaltinamojo pozicijos dėl jam pareikštų kaltinimų. Priėmus šį įstatymą ir BPK papildžius 309¹ straipsniu¹ bei pakeitus 264 straipsnio pirmą dalį nesunkių nusikaltimų atvejais kaltinamajam prisipažinus kaltu atsirado galimybė sutrumpinti teisminį tardymą, teismo nebeįpareigojant tiesiogiai iširti byloje esančius įrodymus.

Pateiktos galiojančių BK ir BPK nuostatos rodo, kad atitinkamais atvejais kaltininkui prisipažinus kaltu galimos išimties iš bendrų patraukimo baudžiamajon atsakomybės sąlygų ir bausmių skyrimo tvarkos, taip pat įmanomas ir parengtinio tyrimo bei teismo nagrinėjimo supaprastinimas. Vienu atveju prisipažinimas skatinamas „nuolaidomis“, kitu tiesiog bandoma racionaliau paskirstyti baudžiamąjį proceso subjektų (teismo, prokuroro, kvotos organo), kitų proceso dalyvių (ekspertų, specialistų ir kt.) darbo krūvius bei laiką, pačiam teismajam nesuteikiant jokios įstatymo neapibrėžtos naudos. Be abejo, klausimo esmė yra ne ta, ar būtina kaltinamiesiems arba teismiesiems sudaryti tam tikras privilegijas. Jei jų kaltė yra visiškai pagrindžiama surinktais įrodymais, jie turi būti baudžiami griežtai laikantis įstatymo reikalavimų. Tačiau jei kaltinamasis prisipažįsta baudžiamosios bylos iškėlimo metu arba ankstyvoje parengtinio tyrimo stadijoje ir šiuo pagrindu surenkami kiti šį prisipažinimą pagrindžiantys įrodymai ir todėl dėl kaltinamojo kaltumo nelieka jokių abejonių, būtų visiškai teisinga ir tikslinga aiškiai apibrėžti tolesnę baudžiamąjį proceso tvarką. Mano nuomone, šis klausimas kol kas dar nėra racionaliai išspręstas. Kaip rodo anksčiau aptartų užsienio valstybių patirtis, galimybių patobulinti Lietuvos baudžiamąjį procesą dar yra. Švelnesnė bausmė už „bendradarbiavimą“ su teisėsaugos institucijomis net ir taikant BPK 309¹ straipsnį skiriama tik teismo nagrinėjimo pabaigoje, ištyrus parengtinio tyrimo metu surinktus įrodymus. Tuo tarpu esant kaltinamojo, jo gynėjo (jei jis yra), prokuroro ir nukentėjusiojo arba jo atstovo sutikimui, teismui turėtų būti sudarytos sąlygos įsitikinti tokios pozicijos teisėtumu bei pagrįstumu kuo anksčiau ir priimti nuosprendį be teismo nagrinėjimo. Tai galėtų būti išspręsta kaltinamojo atidavimo teismui stadijoje. Bet tam reikėtų iš esmės ją reformuoti pirmiausia todėl, kad pagal BPK 245 straipsnio pirmą dalį šioje stadijoje nėra sprendžiamas kaltinamojo kaltumo klausimas. Šiuo metu vykstant viso baudžiamąjį proceso reformai šį klausimą tikslingiau būtų spręsti priimtame, tačiau dar neįsigaliojusiame naujajame BPK. Kadangi ši stadija jame nebenumatoma, reikėtų pasvarstyti galimybę į šią veiklą įtraukti ikiteisminio tyrimo teisėją, kuris galėtų patvirtinti prisipažinimo kaltu savanoriškumą, duomenų, gautų ikiteisminio tyrimo metu, teisėtumą. Kokių nusikalstamų veikų atžvilgiu tai būtų taikoma ir kokiu principu būtų mažinamos bausmės – atskiras klausimas. Tačiau ateityje jį tinkamai padėtų išspręsti naujasis BK [19], įtvirtinantis nusikalstamų veikų skirstymą į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Taip būtų išvengta formalus, tačiau tiek finansiniu ir materialiniu, tiek žmogiškųjų išteklių atžvilgiu brangaus teismo nagrinėjimo.

Vis dėlto vienas klausimas liko iki galo neišspręstas ir galiojančiame BPK. Atlikus teisminį nagrinėjimą pagal BPK 309¹ straipsnio reikalavimus, BPK nenustato jokių apribojimų apskųsti nuosprendį apeliacine tvarka. O tai būtų logiška užsibrėžto tikslo supaprastinti baudžiamąjį procesą tąsa, nes pagal dabartinę padėtį apeliaciniame procese iš naujo gali būti tiriami įrodymai, kurie tiesiogiai nebuvo iširti pirmos instancijos teisme. Dėl nebaigto sureguliuavimo tikėtina, kad praktikoje kils nemažai sunkumų. Todėl aiškiai turėtų būti nurodytas apribojimas skųsti nuosprendį apeliacine tvarka motyvuojant tuo, kad jame išdėstytos išvados yra nepagrįstos faktinėmis baudžiamosios bylos aplinkybėmis.

Kalbant apie teismo nagrinėjimo atsisakymą gali atsirasti ir prieštaraujančių šiai minčiai. Argumentas gali būti tas, kad neorganizuojant teismo bylos nagrinėjimo gali būti skeptiškai vertinamas objektyvios tiesos nustatymas. Taigi čia neišvengiamai susiduriama su konfliktu tarp siekio nustatyti objektyvią tiesą ir baudžiamąjį proceso efektyvumo atsiribojant nuo teismo tam tikrų bylų kategorijos nagrinėjimo. Tai susiję ir su klausimu, ar galima kaltinamajam atsisakyti teisės į teisminį nagrinėjimą? Viena, tokią teisę jam suteikia pačios Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalis ir galiojantis BPK to griežtai laikosi. Antra, Europos Žmogaus Teisių Teismas iš esmės nepaneigė

¹ Šio straipsnio pavadinime nurodytas terminas „teisminis tyrimas“ turėtų būti pakeistas „teisiniu tardymu“, nes pastarasis terminas vartojamas galiojančiame BPK, o pirmasis perimtas iš naujojo BPK.

kaltinamojo teisės atsisakyti teismo bylos nagrinėjimo ir pripažino, kad ji nebegali būti laikoma absoliučia. Jei tokios teisės realizavimas yra nenuginčijamai naudingas tiek kaltinamajam, tiek teisingumo administravimui ir jei kaltinamojo atžvilgiu nebuvo panaudota prievarta, laikytina, kad minėtoje konvencijoje nurodyta teisė į sąžiningą teisminį nagrinėjimą nebuvo pažeista [20]. Kad ši kaltinamojo teisė nėra absoliuti, o dilema nebėra neišsprendžiama, patvirtina ir naujasis BPK, pagal kurį baudžiamasis teismo įsakymas yra prilyginamas nuosprendžiui, priimtam be teismo nagrinėjimo.

Šis klausimas dar yra susijęs ir su baudžiamojo proceso paskirties apibūdinimu. Tiek galiojantis BPK, tiek ir naujasis BPK pabrėžia kalto asmens nubaudimą ir tai, kad nekaltas asmuo nebūtų nuteistas. Apie taikos tarp valstybės ir kaltinamojo atkūrimą, kuris minimas Vokietijos bei kai kurių kitų valstybių teisinėje literatūroje ir grindžiamas nauja valstybės, visuomenės ir individo tarpusavio santykių pusiausvyra, nėra ypač daug kalbama, nors panašių minčių galima atrasti ir tarp Lietuvos mokslininkų [21, p. 29–48]. Be abejojimo, čia aptariamos nuostatos gali būti įgyvendintos tik rungtyniškumo principu pagrįstame baudžiamajame procese. Visų pirma turėtų būti aiškiai atskirtos ir skirtingiems baudžiamojo proceso subjektams – prokurorui, gynėjui ir teismui – paskirstytos kaltinimo, gynybos ir teismo nagrinėjimo funkcijos, o to mūsų galiojančiam BPK dar trūksta. Štai pagal BPK 18 straipsnį yra supainiotos kaltinimo ir gynybos funkcijos, nes prokuroras, tardytojas ir kvotėjas privalo išaiškinti tiek kaltinamąjį kaltinančias, tiek jį teisinančias aplinkybes, taip pat jo atsakomybę lengvinančias ir sunkinančias aplinkybes, o BPK 270 straipsnio 5 dalis neatleidžia teismo nuo pareigos ir toliau nagrinėti bylą bendra tvarka, išspręsti teismo kaltumo arba nekaltumo klausimą, nors prokuroras ir atsisako kaltinimo. Panagrinėjus naująjį BPK atrodo, kad šie probleminiai klausimai sureguliuoti geriau.

Kalbant apie dar neįsigaliojusio BPK jau minėtą teismo baudžiamojo įsakymo procesą pažymėtina, kad jis yra panašus į šiame straipsnyje aptariamo proceso ypatybes, kai kaltinamasis prisipažįsta kaltu. Šiuos procesus sieja tai, kad juose nėra įprasto teismo nagrinėjimo. Tačiau esminis skirtumas tas, jog teismo baudžiamojo įsakymo proceso atveju kaltinamojo prisipažinimas dėl jam pateiktų kaltinimų neturi principinės reikšmės. Yra minimas tik neprieštaravimas prokuroro sprendimui kreiptis į teismą dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu. Be to, teisėjui paliekama teisė paskirti baudą pagal bendras BK nuostatas. Nesutinkantis dėl baudos dydžio kaltinamasis turi teisę reikalauti teismo nagrinėjimo. Tuo tarpu supaprastintame procese kaltinamajam prisipažinus kaltu paprastai nustatomi tam tikri skirtingos bausmės dydžio apribojimai, pavyzdžiui, ne daugiau nei du trečdaliai didžiausios sankcijoje nustatytos bausmės. Iš anksto su tuo sutikdamas kaltinamasis iš esmės atsisako ne tik teismo nagrinėjimo, bet ir teisės apskųsti nuosprendį aukštesnės instancijos teismui arba ši teisė apribojama.

Išvados

Pirma. Sandėris dėl prisipažinimo kaltu yra veiksmingas būdas administruoti teisingumo procesą bendrosios teisės valstybėse, kuriose baudžiamasis procesas pagrįstas rungtyniškumo principu ne tik teismo nagrinėjimo, bet ir ikiteisminio tyrimo metu.

Antra. Kontinentinės teisės Europos valstybėse apie sandėrio dėl prisipažinimo kaltu institutą domimasi skirtingais lygmenimis. Pažymėtina, kad nė vienoje iš jų grynasis „*plea bargaining*“ neegzistuoja. Tačiau galiojantys Italijos BPK, Rusijos Federacijos BPK, Vokietijos teoretikų „reformistinės“ mintys įrodo, kad tam tikri šio proceso elementai gali būti kūrybiškai pritaikyti nacionaliniuose įstatymuose, pirmiausia atsižvelgiant į Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos reikalavimus, atskirose valstybėse egzistuojančius teisinės sistemos ypatumus.

Trečia. Protingai pritaikius sandėrio dėl prisipažinimo kaltu instituto elementus įmanoma smarkiai sumažinti teismo darbo krūvį ir sutaupyti nemažą dalį valstybės pinigų arba bent jau sudaryti sąlygas šiam tikslui pasiekti ir taip baudžiamąjį procesą padaryti veiksmingesnį ir kartu orientuotą į naujai besiformuojančią valstybės, visuomenės ir individo tarpusavio santykių koncepciją.

Ketvirta. Nors Lietuvoje apie kaltinamojo prisipažinimą kaltu, kaip esminę tolesnio baudžiamojo proceso supaprastinimo sąlygą, nėra plačiai diskutuojama, tačiau nustačius tam tikras procesinių principų (tokių kaip išsamus ir nešališkas baudžiamosios bylos aplinkybių ištyrimas, teismo nagrinėjimo viešumas ir kt.) išimtis bei tinkamai suregulavus procesines kaltinamojo garantijas ir atsižvelgus į nukentėjusiojo interesus būtų atvertas kelias patobulinti galiojantį BPK ir ypač naujajį BPK. Šia prasme tektų pakoreguoti atskirus BPK straipsnius arba netgi sukurti atskirą institutą supaprastintai baudžiamajai procesinei formai, kai kaltinamasis prisipažįsta kaltu, reglamentuoti.

LITERATŪRA

1. **Van Cleave R. A.** An Offer You Can't Refuse? Punishment without Trial in Italy and the United States: The Search for Truth and an Efficient Criminal Justice System. <http://www.law.emory.edu/EILR/volumes/fall97/vanc.html>
2. **McDonald W. F., Cramer J. A.** Plea-Bargaining. – New York: Lexington Books, 1980.
3. **Darbyshire P.** The Mischief of Plea Bargaining and Sentencing Rewards. *Criminal Law Review*, 2000.
4. **A Plea** for Justice. *Police Review*. 1994. Vol. 26.
5. **Bitinaitė V.** Mokomasis anglų–lietuvių kalbų teisės terminų žodynas. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
6. **Махов В. Н., Пешков М. А.** Уголовный процесс США (досудебные стадии). – Москва: ЗАО „Бизнес–школа „Интел–Синтез“, 1998.
7. **Ashworth A.** The Criminal Process – An Evaluative Study. Second Edition. – Oxford: Oxford University Press, 1998.
8. **Griffits C. T., Verdun-Jones S. N.** Canadian Criminal Justice. – Toronto, 1989.
9. **Goda G.** Užsienio šalių baudžiamojo proceso pagrindai. – Vilnius: Saulužė, 1997.
10. **Fennel P., Harding C., Jorg N., Swart B.** Criminal Justice in Europe – A Comparative Study. – Oxford: Clarendon Press, 1995.
11. **Delmas-Marty M.** The Criminal Process and Human Rights // Towards a European Consciousness. Printed in Netherlands, 1995.
12. **Jung H.** Plea Bargaining and Its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1997. Vol. 5/2.
13. <http://www.legislature.ru/monitor/upk/upk.shtml#>
14. **Schünemann B.** Absprachen im Strafverfahren? Grundlagen, Gegenstände und Grenzen. Gutachten B, Verhandlungen des 58. Deutschen Juristentages. – München, 1990. Cituota pagal **Jung H.** Plea Bargaining and Its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1997. Vol. 5/2.
15. Plačiau apie egzistuojančią „*plea bargaining*“ praktiką žr. **Ludemann C.** Land Without Plea Bargaining. How the Germans Do It? Results of an Empirical Study. *EuroCriminology*. – Lodz, 1994. Vol. 7.
16. **Muller-Dietz H.** Die Stellung des Beschuldigten im Strafprozess, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*. 1981. Cituota pagal **Jung H.** Plea Bargaining and Its Repercussions on the Theory of Criminal Procedure. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 1997. Vol. 5/2.
17. **Проект** уголовно–процессуального кодекса: экспертиза (подготовлена Фондом развития парламентаризма в России 25 октября 2001 г.) <http://www.legislature.ru/monitor/upk/ekspfund.shtml>
18. **Valstybės** žinios. 2001. Nr. 82–2830.
19. **Valstybės** žinios. 2000, Nr. 89–2741.
20. **Deweer v. Belgium**, Series A N 35.
21. **Vaišvila A.** Atvira visuomenė ir teisinė valstybė // Teisės problemos. 1998. Nr. 3.

Plea Bargaining or Simply Plea of Guilty - the Possibility to simplify Criminal Procedure

Doctoral Candidate Ramūnas Jurgaitis

Law University of Lithuania

SUMMARY

Plea bargaining is a very important feature of criminal procedure in common law countries. It is the way to administer justice avoiding expensive trials and reducing the workloads of prosecution, defence and court, saving their time as well. Despite these advantages of such a procedure it does not correspond to some legal principles and basic rights of a defendant and even a victim. That is why it fairly deserves to be criticized not only in continental law system countries but in such countries as England and Wales themselves. But there are some European countries examples described in this article which show that it is possible to incorporate the basic elements of the original plea bargaining according to the specific character of the national criminal procedure and the requirements of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The experience of foreign countries, in particular the Codes of Criminal Procedure of Italy and Russia, the draft of the Code of Criminal Procedure of Estonia and some German scholarships' ideas persuade us that a defendant who admits his guilt of committing a crime and (or) refuses the right to trial in case of minor crimes can speed the criminal process and reduce its costs without any big inconsistency with fundamental requirements of a democratic criminal procedure. In case of such a decision of defendant appropriate sentence reduction on regular basis according to law must be applied. The plea of guilty is also included in the criminal procedure of Lithuania. But the trial is compulsory in any case. In this sense, some amendments to the Code of Criminal Procedure can be made and the goal to simplify the criminal procedure can be achieved.